

А.М. Богуш

**ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ:
АЗБУКА ВИХОВАННЯ
МАЙБУТНІХ ГРОМАДЯН
УКРАЇНИ**

Назва статті може викликати запитання: Чому саме азбука? Чому слову «громадянськість» передусе таке просте на перший погляд слово «азбука»? Всі ми добре знаємо, що азбука – це усталене в певному суровому порядку зібрання літер від А до Я, яке є незмінним. Яке це має відношення до людини? Кожна людина, яка народилася, живе, виховується, навчається, працює в певній своїй країні має право ідентифікувати себе, своє власне «я» з глибоко ємним словом «громадянин», – «я громадянин України». Громадянином не народжуються. Громадянином потрібно стати, засвоїти насамперед, за образним виразом В.Сухомлинського, азбуку громадянськості в усталеному життєдіяльнісному і життєтворчому просторі людського життя.

Перша сторінка азбуки громадянськості започатковується з перших кроків життя дитини, з перших кроків її соціалізації, з першого крику дитини, який є стимулом до встановлення перших взаємовідносин з матір'ю, з її ставлення до матері.

У житті дитини-немовляти буває такий період, коли вона робить для себе велике відкриття: виявляє, що своїм криком, плачем, рухами ручок і ніжок можна вплинути на поведінку тих, хто задовольняє її потреби й бажання. Можна примушувати їх відкласти найпильнішу роботу і бігти до неї. Дитина з подивом переконується, що

в неї для задоволення своїх потреб, бажання є могутній сигнал і регулятор – крик, який приносить їй перше егоїстичне задоволення: все, що я захочу, буде зроблено. Водночас завдає матері болю і турботи. Відтак, добро для дитини обертається злом для матері. Це перші кроки неправильного, спотвореного виховання. В.О.Сухомлинський застерігав батьків: «Від того, як мати реагує на крик і плач немовляти, як задовольняються перші бажання дитини і як на основі цих бажань створюються потреби, залежить великою мірою моральне здоров'я майбутнього громадянина, його здатність бути виховуваною особистістю» [4: 449].

Звідси перша азбучна істина, адресована В.Сухомлинським батькам: навчити маленьку дитину відчувати, а потім і розуміти, що добро тільки тоді добро, коли від нього не плачуть люди – в цьому логіка й діалектика громадянськості [4:450]. Громадянська сутність людини виявляється в її відносинах, стосунках, ставленнях, взаєминах з іншими людьми. Пізнаючи світ і себе як частину світу, вступаючи у стосунки з людьми, які задовольняють її матеріальні й духовні потреби, дитина включається в громадянське суспільство, стає її членом, майбутнім громадянином. Саме в сім'ї, в дошкільному закладі, а потім і в школі «дитина дістає уроки громадянськості» [4: 425]. Та це, зазначає педагог, тільки азбука, перші елементарні уроки громадянськості, які спонукають дитину тільки до виконання правил співжиття. Якщо дітей не залучати в активне громадянське життя в

суспільстві, в дітей, за словами В.Сухомлинського, виховується громадянська інфантильність, яка призводить не тільки до громадянської байдужості, але й до обмеження інтелектуальних інтересів.

Вдумливий педагог звертається безпосередньо до дітей з такими словами: «Ти не завжди будеш дитиною – умій вдуматись у глибокий зміст цієї істини» [6:161]. І продовжує далі пояснювати смисл людського життя: «Ми приходимо у світ і спочатку буваємо маленькими дітьми для того, щоб ставши дорослими, прожити життя справжніми людьми. Живе й черв'як, живе й курка, живе й віл, але їхнє життя таке далеке від людського, як далекі нірка черв'яка, куряче сідало і волове стійло від кабіни космічного корабля. Намагайтеся швидше стати духовно зрілим творцем-мислителем, трудівником... твоє безсмертя в тому, що ти можеш створити для людей» [6: 161].

На глибоке переконання В.О. Сухомлинського, найбільш сприятливим для громадянського виховання є дошкільний і молодший шкільний вік, оскільки в цьому віці формується здатність дитини «бути виховуваним», здатність піддаватися виховному впливові педагога. «А здатність захоплюватись, одухотворюватись громадянською красою, подвигом, – зауважує В.Сухомлинський, відкриває дитячі серця, вашого, вихователю, впливу, для впливу словом» [4:434]. Так само легко як дитина засвоює в найбільш сензитивний період свого життя шкільну абетку, так само легко в перші роки свого життя дитина засвоює азбуку

громадянської соціалізації. Відповідно, щоби вплинути на дитину, виховати з неї майбутнього громадянина, вихователь сам повинен бути громадянином, добре розуміти, що таке громадянськість. «Саме тоді, пише Вчитель, - коли слухаючи мене, Івась бачить, відчуває в мені передусім громадянина-однодумця, він і починає активно ставитися до самого себе. Громадянськість – це пристрасть людського серця, і донести до юних душ пристрасть боротьби можна лише тоді, коли ти сам постаєш перед своїми вихованцями як громадянин» [4: 431].

Що ж потрібно педагогу, щоб він в очах дітей був справжнім громадянином? Виявляється, для дітей недостатньою є ідейно-громадянська переконаність учителя. Учителю-громадянину, за глибоким переконанням В.О.Сухомлинського, з одного боку, потрібні передусім педагогічна культура, спеціальні знання, вплив слова на душу вихованців, потрібне велике мистецтво бачити людину в кожній дитині, відчувати серцем найтонші порухи її душі, а з другого боку, вихованці мусять відчувати вчителя, жити в атмосфері особистого ставлення до того, про що він їм розповідає, зливатися в єдине ціле, відкриваючи «великий світ громадянськості». На шпальтах численних статей, педагогічних роздумів і книг В.О. Сухомлинського ми знаходимо як розуміння ним сенсу самого поняття «громадянськість», так і шляхи його виховання в дітей і учнів на різних вікових етапах їхньої життєдіяльності.

Відтак, громадянськість, за В.Сухомлинським, це насамперед відповідальність, обов'язок – та вища сходинка в духовному житті людини, на якій вона віддає своє життя служінню ідеалові [4:429].

Громадянськість – це наявність в особистості громадянських поглядів, переконань, почуттів, поведінки, моральної світоглядної усталеності, незламності, патріотичної вірності, високої духовності, відданості Батьківщині [4:145]. Громадянськість – це моральні й духовні цінності кожної людини, це її ставлення до себе, до близьких і рідних, до інших людей, до довкілля, в якому вона живе, це її мовленнєвий етикет, її стиль життя у громадянському суспільстві. Щодо громадянського виховання, то за В. Сухомлинським, це виховання на громадянських ідеях, а ідеї – то святині, здобуті, вистраждані людством, і їх не повторюють щодня і на кожному кроці, як не читає мати останнього листа сина, що поліг на полю бою [6:365].

Зауважимо, що назва кожної статті, кожної книги у В.О.Сухомлинського вже спрямована на виховання громадянина.

Найбільш ефективний шлях, крім власної громадянськості вчителя, виховання майбутнього громадянина В. Сухомлинський вбачає в систематичних бесідах з учнями від першого класу до випускного. Ним було складено програму і, по суті, розроблено «громадянський кодекс випускника школи». Ось тільки декілька заповідей з громадянського кодексу учнів:

•Ти народився людиною, але людиною треба стати: навчитися

виражати себе в переконаннях і почуттях, волі і прагненнях, у ставленні до себе і до інших людей.

•Опанувати знання – справа всього життя, і чим старанніше розпочав ти цю справу в роки дитинства й отрочтва, тим більше радощів пізнання, мислення тобі дістанеться у зрілі роки. Тільки той може стати справжньою людиною, хто дивиться вперед, знає, що йому треба зробити за своє життя.

•Пам'ятай, є ідея, найсильніша від усіх інших цінностей і багатств, яка облагороджує твою душу, це ідея вірності своєму народові, Батьківщині, готовність віддати життя за її щастя.

•Є святині, які ні з чим не можна порівнювати. Це – Батьківщина, синівська вірність, відданість тій землі, де ти народився й осмислив сам себе, тому народові, який вигодував і зростив тебе.

•Справжнє народження тебе як громадянина, мислячої, одухотвореної благородними ідеями людини, трудівника, борця за торжество щастя і правди, сім'янина відбувається завдяки тому, що ти – син народу; в тобі як сонячне світло у краплі води, відбивається його велич і слава, його любов і надія, його нерозривна єдність з тими дорогими нашому серцю куточками, які входять у наше життя як вічне, незнищенне, незгасне.

•Сенс твого патріотичного ставлення до Батьківщини полягає в тому, що її рідний куточок (село, місто, селище) на все життя входить у твою душу, хвилює її як перше животворне джерело, з якого кожний з нас почався. Ніколи не забувай про свою теплу, затишну колиску, з якої ти вилетів, як

пташеня, що якби не вона – ти був би ніщо, перед тобою не відчинилися б двері у величезний світ Батьківщини.

•Думай і роби все для того, щоб перемогли добро і справедливість.

•Юнаки і дівчата, ви повинні знати історію свого народу; у ваші душі повинні ввійти кращі народні традиції, стати для вас святим законом.

•Не забувай, юний громадянин, що в житті твоєму настане момент, коли тобі доведеться виявити мужність, стійкість, готовність до напруження всіх фізичних і духовних сил, коли, з одного боку, - радість, втіхи, блага, а з другого, - злигодні, самопожертва, навіть смерть в ім'я життя і щастя людей. Готуй себе до того, щоб у потрібний момент піднятися на вершину доблесті – і перемогти [6] і т. ін.

Щоб реалізувати складений «Громадянський кодекс учня», В. Сухомлинський розробляє «Правила» виховання громадянськості для вчителя початкової, основної і старшої школи, а також для батьків. Кожне сформульоване ним правило було проілюстроване яскравими прикладами з особистого вчительського досвіду роботи з учнями та їхніми батьками, з досвіду педагогічної діяльності справжнього громадянина нашої країни – педагога, філософа, учителя, практика, директора школи, ученого – Василя Сухомлинського.

Підвалини громадськості, як зазначав В. Сухомлинський, започатковуються в ранньому і дошкільному віці. На жаль, у чинних програмах відсутні будь-які

завдання щодо виховання майбутніх свідомих громадян України.

Відповідно до педагогічних сентенцій азбуки громадянськості В.О.Сухомлинського та основних положень концепції Громадянського виховання в Україні, [3] нами була розроблена тематична програма для дітей дошкільного віку „Моє довкілля” [1], яка передбачає формування підґрунтя майбутніх свідомих громадян України.

Програма складена відповідно до змісту державного стандарту освіченості випускника дошкільного закладу Базового компонента дошкільної освіти. Програма охоплює всі сфери життєдіяльності дитини в довкіллі: «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам».

Кінцевою метою навчально-виховної роботи за програмою „Моє довкілля” є засвоєння узагальнених емпіричних уявлень про довкілля (природне, предметне, соціальне) і місце в ньому людини, духовну спадщину, формування потреби пізнати свою країну, довкілля; свідоме ставлення до інших людей, природного й соціокультурного середовища, до традицій і звичаїв українського народу; особистості культури і культури поведінки в довкіллі; виховання в дітей зачатків громадянськості.

Специфіка програми полягає в інтеграції знань з різних розділів нині чинних загальнопедагогічних програм: рідна природа, ознайомлення дітей з явищами суспільного життя, розвиток мовлення, художня література, народознавство, образотворче мистецтво. Такий підхід дає змогу сформулювати у дітей поняття про цілісність довкілля, – природного, предметного і соціокультурного,

середовища життєдіяльності людини як біологічної, так і соціальної істоти. Водночас засвоєння матеріалу, запропонованого програмою „Я і Україна”, підготує дітей до вивчення навчального курсу «Моє довкілля» у початковій школі. Пізнавальною метою програми є:

- формування в дітей узагальнених цілісних емпіричних уявлень та системи знань про живу і неживу природу, причинні взаємозв'язки і взаємозалежності у природі;

- дати поняття про природне довкілля як цілісний організм, в якому взаємодіють повітря, вода, ґрунт, рослини, тварини, люди, предмети в їх багатоманітності, єдності, русі й мінливості;

- прищепити практичні вміння діяти у природному і предметному середовищі;

- сформувати систему знань про суспільство, свою Батьківщину Україну, її історичні витoki, духовну спадщину українського народу, його символи, обереги, традиції, звичаї, культуру; взаємозв'язок культур у багатонаціональній державі;

- сформувати теоретичне підґрунтя для подальшого інтелектуального розвитку дитини в початковій школі.

Розвивальна мета передбачає розвиток:

- сенсорної сфери дитини, відчуття насолоди від спостережень і результатів праці у природі; стійкого інтересу до природних явищ і природи;

- екологічного мислення і світорозуміння, позитивно-емоційного природоохоронного ставлення до довкілля;

- наукового світогляду, прагнення до активного пізнання свого предметного та соціального довкілля, самовизначення в ньому;

- первинної ціннісної орієнтації в різних галузях суспільного життя, культурній та державній спадщині українського народу, особистої культури в довкіллі;

- соціальних емоцій, почуття та соціально-значущих мотивів поведінки, бажання допомогти іншим, виявлення уваги до старших, однолітків;

- уміння встановлювати контакти і спілкуватись з дорослими та однолітками, дотримуючись норм етики;

- усвідомлення свого «Я» (фізичного, психічного, соціального), свого місця серед інших людей, в соціумі.

Виховною метою передбачено виховувати:

- дбайливе ставлення до природи, відчуття відповідальності за те, що відбувається навколо неї внаслідок дій людини у природі; культуру пізнання та екологічну культуру;

- соціально активну творчу особистість, здатну дбайливо ставитися до природи, світу речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності;

- любов до рідної природи, землі, краю, Батьківщини — України, її минулого і сьогодення, повагу до державних символів, українського народу, мови, культури, традицій, батьків, родини;

- патріотизм, громадянськість, моральну, духовну, фізичну, психічну культуру, культуру почуттів і спілкування;

•виховання в дитини свого власного «Я», свого місця серед інших людей, віри у свої сили та здібності.

Педагогічними умовами навчально-виховної роботи в дошкільній установі виступили:

•готовність вихователів до змістової, насиченої, різноманітної діяльності з дітьми в дошкільній (природному, предметному, соціокультурному);

•програмно-методичне і дидактичне забезпечення навчально-виховного процесу дошкільного закладу;

•створення розвивального середовища (природного, предметного, соціокультурного, мовленнєвого), як у груповій кімнаті, так і в приміщенні та на подвір'ї дошкільного закладу;

•залучення дітей до активної роботи з елементами дослідження в різних видах діяльності (ігровій, трудовій, художній, мовленнєвій, пізнавальній тощо).

Програма «Моє довкілля» розрахована на роботу з дітьми старшого дошкільного віку, натомість це не унеможлиблює те, що вихователь може працювати водночас і за іншими загальнопедагогічними і тематичними програмами, які відповідають Базовому компоненту дошкільної освіти.

За змістом запропонованої програми підготовлено навчальний посібник для вихователів і батьків дітей старшого дошкільного віку (Богуш А.М., Ільченко В. Р. Довкілля. — Полтава, 2001, 2003).

Крім того, завершується робота над підручником для студентів ВНЗ дошкільних факультетів „Методика

ознайомлення дітей дошкільного віку з довкіллям”, в якому є розділ „Азбука громадськості дитини дошкільного віку”.

Вважаємо, що реалізація означених програмно-методичних матеріалів сприятиме ефективному вихованню майбутніх громадян України.

ЛІТЕРАТУРА

•*Богуш А.* Моє довкілля. – К.: „Шкільний світ”, 2006.

•*Богуш А.М., Ільченко В.Р.* Довкілля – У 2-х ч. – Полтава, 2001, 2003.

•*Сухомлинська О.В.* Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Дошкільне виховання – 2. – 2003.

•*Сухомлинський В.О.* Формування виховного впливу колективу на особистість. Вибр. ТВ. у 5т. – Т.1 – К.: «Рад. шк.», 1976.

•*Сухомлинський В.О.* Ідейно-громадська основа колективу. Вибр. ТВ. у 5т. – Т.1 – К.: «Рад. шк.», 1976.

•*Сухомлинський В.О.* Як виховати справжню людину. – Т.2. – К.: «Рад. шк.», 1976.

•*Сухомлинський В.О.* Моральне виховання. – Т.4. – К.: «Рад. шк.», 1977.

•*Сухомлинський В.О.* З чого починається громадянин. – Т.5. – К.: «Рад. шк.», 1977.

Подано до редакції 23.05.08

РЕЗЮМЕ

В статье идет речь о первых элементарных уроках гражданственности, которые стимулируют ребенка к правилам жизни в обществе, исследованных В.

Сухомлинским и щедро переданных в наследство педагогам, которым, прежде чем приучать детей к этим принципам, самим необходимо стать образцовым гражданином.

SUMMARY

The article describes the first basic lessons of civility that make a child keep to the rules of living in society, the rules analyzed by V.Suhomlynsky and generously inherited by teachers who, before taking children to educational establishments, must become exemplary citizens themselves.